

Dansk landmandsforening 1915-22

En forløbig analyse

Af ERVIN NIELSEN

Den 8. november 1915 stiftedes på et møde på Roskilde Højskolehjem »Gårdmandsforeningen« (GMF), fra oktober 1917 kaldet »Dansk Landmandsforening« (DLF).

Foreningen hævdede at ville varetage gårdmændenes – fra 1917 landmændenes – interesser. Da landbruget imidlertid i forvejen var repræsenteret af bl.a. de store organisationer: Landboforeningerne og Husmandsforeningerne, melder spørgsmålet sig, hvorfor DLF's stiftere – og efterhånden mange tilhængere – mente, at det var nødvendigt også at have GMF/DLF som landbrugets interesseorganisation. Hvad var m.a.o. formålet med foreningens oprettelse og virksomhed? Hvorfor kunne mange landmænd tilslutte sig en forening af netop denne karakter?

GMF/DLF fik i løbet af 4-5 år op mod 40000 medlemmer. Selv om der i det her anvendte kildemateriale ikke foreligger oplysninger om, hvorledes man opgjorde antallet af medlemmer, og selv om tallet måske ligger i overkanten af det sandsynlige, tyder meget dog på, at foreningen i hvert fald i 1919-20 var en medlemsmæssig succes. Spørgsmålet er imidlertid om den også fik en samfundsmæssig succes, forstået således, at beslutningstagerne tog helt eller delvis hensyn til GML/DLF's forslag og resolutioner? Fik den m.a.o. succes som den interesseorganisation, som den påberåbte sig at være?

Det er meget få oplysninger til besvarelse af de nævnte spørgsmål, som det er muligt at få i litteraturen. Tage Kaarsted betegner i »Påskekrisen 1920« DLF som »en yderligtgående agrarbevægelse stiftet i 1917 i protest mod reguleringspolitikken« og som »den betydeligste protestbevægelse« i kampen mod den radikale regerings sønderjyllandspolitik i 1919¹. Kn. Larsen nævner i »Regeringskrisen 1922-forløb og fortolkning« at foreningen bestod af »større bønder, der søgte at manifestere sig som en politisk agrarbevægelse...«, og antyder, at Madsen-Mygdal brugte foreningens agitation i sine forsøg på at dreje Venstres politiske linie i

---

1. s. 56

en mere agrarvenlig retning². Den hidtil fyldigste karakteristik af GMF/DLF findes i T. Hansgaards »Landbrugsrådets tilblivelse«. Hansgaard ser foreningen som en protestbevægelse, opstået som en reaktion mod de mange indgreb i landbrugserhvervet under 1. verdenskrig og mod landboorganisationernes varetagelse af erhvervens interesser i denne forbindelse, en »krisebevægelse«, der var på retur, efterhånden som normale tilstande genoprettedes. Den bestod af især gårdmænd og proprietærer og spillede en rolle for oprettelsen af Landbrugsrådet derved, at den i 1917 satte skub i diskussionen om det nødvendige i et samlende organ for landbruget³.

For imidlertid at få besvaret ovennævnte spørgsmål vil jeg i det følgende forsøge at karakterisere GMF/DLF i årene 1915-22 ved at gennemgå de forslag og resolutioner, som foreningen i løbet af de nævnte 7 år vedtog, og forsøge at vurdere, om disse kan have indvirket på lovgivning og administration. I den afsluttende sammenfatning vil jeg endelig kort berøre spørgsmålet om, hvorfor GMF/DLF fik succes/fiasco både medlems- og samfundsmæssigt set.

Undersøgelsen vil blive begrænset til perioden november 1915-januar 1922, idet det dækker perioden fra foreningens start til det tidspunkt, hvor foreningens forretningsudvalg besluttede at henstille til landsmødet, der var GMF/DLF's øverste myndighed, at foreningen dannede et landmandsparti. Dermed ændredes den hidtil fulgte strategi.

Først vil det dog være nødvendigt ganske kort at skitsere nogle træk ved den økonomiske og politiske udvikling i Danmark i årene 1914-22 for derved bedre at kunne forstå baggrunden for foreningens virke. Desuden vil jeg kort gennemgå GMF/DLF's resourcer – det vil i denne forbindelse sige medlemstilslutning, ledelse og presse – for derved at forstå de organisationsmæssige faktorerers betydning for foreningens succes/fiasco⁴.

Kildematerialets karakter gør det rimeligt kun at tale om en foreløbig analyse. Det har indtil nu ikke været muligt at finde noget foreningsarkiv, ligesom det heller ikke er lykkedes at finde privatarkiver, der kunne anvendes til denne undersøgelse. Bl.a. har en henvendelse til DLF's sidste formands slægtninge ikke haft noget i denne forbindelse positivt resultat. D.v.s. at undersøgelsen udelukkende bygger på Landmandstidende og diverse publikationer⁵.

Kort oversigt over den økonomisk-politisk udvikling 1914-22

Den 7. august 1914 vedtog den danske rigsdag en lov, der gav regeringen bemyndigelse til at fastsætte priser på levnedsmidler, regulere handelen og eventuelt

---

2. s. 618

3. s. 127

4. det har på det foreliggende kildegrundlag ikke været muligt at undersøge foreningens økonomi.

5. på Det kgl. Biblioteks Småtryksafdeling findes en del materiale fra GMF/DLF, men mest lokalorganisationers love, programmer etc. – materiale, der ikke har kunnet anvendes i denne analyse.

lade staten opkøbe varer. Desuden fik regeringen mulighed for ved nedsættelse af kommissioner og nævn at administrere sådanne ordninger.

Årsagen til, at alle partier i rigsdagen kunne stemme for denne vidtgående lov, var, at krigen kort tid forinden var brudt ud, og at man frygtede, at det i denne situation ikke ville være muligt for Danmarks befolkning og erhverv at blive forsynet med de nødvendige råvarer og produkter.

Det blev især landbruget, der som det levnedsmiddelproducerende erhverv blev pålagt restriktioner – ikke mindst i form af diverse kornordninger, iflg. hvilke alt brødkorn undtagen det til udsæd nødvendige skulle afleveres til staten til en pris, fastsat noget under markedsprisen. Landbruget, der ellers selv skulle have brugt en del af dette korn til (svine-)foder, kunne i stedet for købe andet importeret foderkorn til en af regeringen fastsat lav pris.

Efterhånden som krigen udviklede sig med bl.a. udvidet handelskrig i 1917 forværredes importmulighederne for råvarer til såvel landbrug som industri, og det blev nødvendigt at indskrænke produktionen. Trods dette havde sidstnævnte erhverv fortsat økonomisk fremgang, idet det som følge af krigstidsforholdene ikke var udsat for væsentlig konkurrence fra udlandet.

De forværrede importforhold nødvendiggjorde en stadig nøjere kontrol med produktionen og dennes afsætning, og dermed voksede også det administrative apparat, der skulle klare denne opgave. En lang række kommissioner med Den overordentlige Kommission i spidsen, nævn og udvalg styrede hele krigstidslovgivningen på dette område.

Erhvervsorganisationerne – for landbrugets vedkommende bl.a. Landboforeningerne og Husmandsforeningerne – havde som medlemmer af disse organer fra starten deltaget i og dermed også taget et vist ansvar for den økonomiske politik. Som følge af voksende utilfredshed blandt landmændene med de forskellige ordninger blev Landboforeningerne dog efterhånden mere kritisk indstillet overfor sin deltagelse.

Hermed var også landbopartiet Venstres stilling til lovgivningen givet. Efter en om ikke positiv så dog akcepterende holdning overfor 7.-august-loven og dens virkninger trak partiets »kontrolminister« sig i 1917 ud af regeringen. Kun Socialdemokratiets Stauning blev i regeringen, idet De Konservative også trak sig, og hermed blev den skillelinie, som i de følgende år kom til at præge dansk politik, trukket skarpt op: Socialdemokratiet og Det radikale Venstre, der støttede regeringens politik – herunder augustlovgivningen – og oppositionen, Venstre og Det konservative Folkeparti, der mere og mere fortrød, at de havde givet regeringen de ekstraordinære magtbeføjelser.

Sidstnævnte partier var blandt de ivrigste til at ville føre Danmark tilbage til »normale forhold«, hvormed mentes opgivelse af alle restriktioner, prisfastsættelser etc., da krigen i november 1918 sluttede. Det lykkedes for Venstre og Konservative at tvinge regeringen til at gå et betydeligt stykke ad den vej i forbindelse med »Statslånskrisen« i marts 1919, og efter valget i april 1920 dannede Venstre regering, støttet af Konservative. Den nye regering mente på dette tidspunkt

imidlertid ikke straks at kunne opgive de sidste rester af krigstidsordningerne, men foreslog og fik vedtaget endnu en kornlov i efteråret 1920. Efter at krigen var endt i 1918, havde erhvervsliv satset på at genetablere produktionsapparatet og på at købe de nødvendige råvarer. Dette skete til høje priser, og da den økonomiske krise i 1921 ramte Danmark, betød det vanskeligheder for specielt industrien, der nu måtte sælge produkter til stadigt faldende priser. Indskrænkninger, virksomhedslukninger etc. betød et voksende antal arbejdsløse, hvorfor arbejdsgiverne og fagbevægelsen kunne enes om at kræve beskyttelse af industriproduktionen. Herved kom man imidlertid i modsætning til landbruget, der på grund af sin store eksport så en generel fare i at besværliggøre den frie handel landene imellem.

Det større landbrug, repræsenteret ved Landboforeningerne og Venstre, kunne i højere grad være enig med arbejdsgiverne og Konservative m.h.t. den erklærede krisepolitik: hele omkostningsniveauet – herunder lønninger – skulle nedsættes. Herved kom man imidlertid i modsætning til arbejderne, der ved arbejdskonflikter i 1920 og 1921 søgte at fastholde lønniveauet.

GMF/DLF's resourcer 1915-22

Medlemstilslutning.

De eneste tal for, hvorledes GMF/DLF udviklede sig i årene 1915-22 m.h.t. antal medlemmer, stammer fra foreningens egne, officielle oplysninger og Landøkonomisk Årbog. Da disse på grund af det manglende foreningsarkiv ikke er mulige at kontrollere, skal de nok tages med en vis forsigtighed – især fra årene 1921-22, hvor tilslutningen til foreningen må formodes at være begyndt at dale. Specielt virker det noget overraskende, at man i »Landbrugets Lommebog«, der i 1922 på foranledning af DLF begyndte at udkomme, for årene 1925-27 opgav foreningens medlemstal til 40.000, skønt Landmandspartiet ved folketingsvalget i 1924 kun havde fået ca. 12.000 stemmer, og skønt antallet af abonnementer på Landmandstidende var kraftigt faldende (jvf. nedenfor)⁶.

Af GMF/DLF's egne oplysninger fremgår, at tilslutningen til foreningen i begyndelsen gik ret langsomt: i juli 1917 – d.v.s. 1½ år efter GMF's dannelse – var medlemstallet omkring 2.000, fordelt over samtlige amter på Sjælland⁷. I løbet af efteråret 1917 ændredes dette billede imidlertid: i september 1917 – ca. 3.000 medlemmer, ved årsskiftet 1917/18 – ca. 10.000 medlemmer, juli 1918 – ca. 14.000 og i november s.å. opgaves tallet til at være ca. 30.000⁸.

Selv om sidstnævnte tal nok er noget i overkanten af det rigtige, idet DLF i juni 1919 angav samme medlemstal trods en intensiv medlemskampagne vinter og forår 1919 – en kampagne, som efter antal oprettede lokalforeninger at dømme

6. jvf. Landbrugets Lommebog, nævnte år, under rubrikken »Dansk Landmandsforening«.

7. usigneret artikel i Landmandstidende (LT) 10/7-17, N.P. Hansen LT 5/2-18, Hans Jensen LT 7/2-17

8. N.P. Hansen LT 22/1-18, N. P. Christoffersen LT 5/2-18, Jørgensen, Juelsbjerg LT 14/8-18, samme LT 15/11-18

var succesrig – og idet Landøkonomisk Årbog 1919 opgav medlemstallet til ca. 15.000, er der næppe tvivl om, at foreningen i løbet af 2 år havde fået et betydeligt antal medlemmer⁹.

Denne udvikling skal sammenholdes med, at foreningen efterhånden bredte sig udenfor Sjælland. I efteråret 1917 startede agitationen i Vendsyssel, og i løbet af 1918 havde den bredt sig til det meste af Jylland, Fyn og Lolland-Falster. I en opgørelse i februar 1918 nævnte N.P. Hansen, Akselholtgård (jvf. nedenfor), at foreningen havde ca. 10.000 medlemmer på Sjælland og ca. 2.000 i Jylland¹⁰, og det er givet, at en stor del af de landmænd, der blev medlemmer i de følgende år, var bosat i Jylland. Der var imidlertid også tale om en stor fremgang for foreningen på Sjælland i disse år¹¹. I juli 1919 var der foreninger i alle amter undtagen Ringkjøbing, og året efter havde alle de nye sønderjyske amter – undtagen Tønder – amtsorganisationer.

Medlemstallet nåede sandsynligvis maksimum i 1919-20 med 35-40.000 – et tal, der som nævnt skal tages med et vist forbehold, og som faldt i de følgende år. Der findes ingen opgørelser over medlemsgruppens erhvervmæssige sammensætning. Kun oplyses det i Landmandstidende d. 22/1 1918, at 1000 ud af 10.000 medlemmer var husmænd, hvorved resten må formodes at have været gårdmænd eller proprietærer. Hvis det på grundlag af GMF/DLF's hovedbestyrelses sammensætning (jvf. nedenfor) er muligt at skønne over medlemsgruppens sammensætning, synes denne tendens at være dækkende for foreningen for hele perioden 1915-22.

På baggrund af dagbladenes behandling af DLF's landsmøde d. 9-10/9 1920 skrev Caludan en leder med titlen: »Jyderne tager Føringer?«, idet han hermed hentydede til bladenes fortolkning af personudskiftningen forud for dette møde. Han afviste, at jyderne skulle dominere foreningen, idet jyden Kløkkerholm (jvf. nedenfor) var blevet valgt til formand på forslag af sjællænderne, ligesom valget af en sjællænder til næstformand absolut ikke skulle betragtes som nogen gave til disse.

Den egentlige sejrherre ved begivenhederne i september 1920 var redaktør Caludan. Dels blev Landmandstidendes linie under opgøret i foreningen (jvf. nedenfor) anerkendt af landsmødet^{12a}, og dels må den nye formand nok betragtes som Caludans mand. Begge havde de interesser i de af Caludan startede »Hjørning Amts Andels Kartoffelmelsfabrikker«, og dels kendte de hinanden fra arbejdet i Brønderslev og Omegns Landboforening^{12b}.

9. medlemstallet for juli LT 28/6-19

10. LT 15/3-18

11. jvf. generalforsamlingerne i Landmandsforeningerne i Frederiksborg Amt LT 5/2-18, i Sorø og i Holbæk Amter LT 15/3-18, Københavns Amt LT 1/3-18

12. LT 20/8-19 og 5/5-20, iflg Landøkonomisk Årbog for 1920 s. 49 var medlemstallet ved udgangen af 1919 35.000

12a Landmandstidende d. 11/9 1920

12b Nordjydsk Landbrug d. 10/5 1918

Spørgsmålet er, om Caludan repræsenterede en stærk jysk gruppe i DLF, eller om hans tilhængere i foreningens ledelse skal søges i alle egne af landet, og om skellet i foreningen derved gik på tværs.

Imod en særlig jysk dominans taler, at det var en næsten helt enig hovedbestyrelse, der afsatte N.P. Hansen (20 stemmer mod 2). Desuden er det ikke muligt at konstatere klare interesse modsætninger mellem jyder og sjællændere i DLF., hvilket dog kan have kildemæssige årsager. Endvidere kan det af læserbreve i Landmandstidende ses, at Caludans kampagne vedr. DLF's opstilling til folketingsvalg og kornlovsforslaget i 1920 havde tilslutning blandt såvel ledende jyder som sjællændere^{12c}.

Spørgsmålet er derfor, om striden i DLF ikke snarere skal ses som en kamp mellem Caludan og hans tilhængere på den ene side og især de gamle ledere H. Jensen, Abbetved, og N. P. Hansen på den anden end en kamp mellem sjællændere og jyder.

Et er dog givet: Striden var med til at svække foreningens muligheder for at øve indflydelse.

Ledelse

GMF/DLF's hovedbestyrelse bestod hovedsageligt af gårdmænd og proprietærer¹³. I april 1921 valgte man ganske vist (bevidst) 7 husmænd ind i denne, men trods dette var det større landbrug fortsat særdeles stærkt repræsenteret (19 medlemmer)¹⁴.

Det var derimod i stor udstrækning forskellige personer, der sad i hovedbestyrelsen. I løbet af årene 1919-27 havde ca. 90 forskellige landmænd været medlemmer af denne¹⁵ – et ret så betydeligt antal. Om denne hurtige udskiftning skete efter eget ønske eller ej, er det på det foreliggende kildegrundlag ikke muligt at vurdere.

I perioden 1915-27 havde foreningen 5 formænd. Den første, Hans Jensen, Abbetved, var gårdejer. Han var blandt initiativtagerne til GMF's oprettelse i 1915 og var i årene derefter en meget ivrig agitator for foreningens sag – også efter, at han i marts 1917 gik af som formand for foreningen. Denne afgang kunne måske hænge sammen med interne uoverensstemmelser om, hvem foreningen især skulle henvende sig til: gårdmændene eller landmændene i en bredere forstand. Hans Jensen holdt på det første; N. P. Hansen, hans afløser, tilsluttede sig det andet¹⁶. Senere gav Hans Jensen dog udtryk for at have skiftet mening, og han stod på N. P. Hansens side i uenigheden i DLF vedr. kornloven 1920-21 (jvf.

12cf.eks. hovedbestyrelsesmedlem P. Steffensen, Lillevang v. Roskilde i Landmandstidende d. 14/4 1920; form. for DLF i Frederiksborg Amt, N. P. Christoffersen i Landmandstidende 19/8 1920 og Forretningsudvalgets udtalelse i Landmandstidende d. 28/8 1920

13. Landbrugets Lommebog 1922-28, LT 2/7-20 og 2/4-21

14. LT 4/4-21

15. LT 26/11-19 og 2/7-20

16. LT 7/2-17

nedenfor). Hans Jensen var – i hvert fald i 1915 – højremand¹⁷ og i 1920 blandt dem, der advarede DLF mod at deltage som parti i rigsdagsvalg.

Proprietær N. P. Hansen, Akselholtgård pr. Tølløse, (formand 1/3-17 til 9/9-20) havde som Hans Jensen været med til det stiftende møde for GMF og været medlem af foreningens første programudvalg. Han var blandt initiativtagerne til oprettelsen af en amtsforening i Holbæk Amt og gjorde i årene 1917-20 et meget aktivt arbejde for at få udbredt kendskabet til GMF/DLF. I 1920 kom han i et stadigt større modsætningsforhold til Caludan og hovedbestyrelsens flertal ang. kornordningen – og dermed også om foreningens holdning til den nye venstreregning. Efter sin deraf følgende afsættelse som formand fortsatte han som medlem af hovedbestyrelsen indtil 1922. Ved folketingsvalget i 1924 var han opstillet som Landmandspartiets kandidat i Præstø Amt¹⁸.

Da N. P. Hansen i september 1920 måtte træde tilbage, overtog en af hans modstandere i foreningen, næstformanden, gårdejer C. Klokkeholm, Krogen pr. Brønderslev, formandshvervet. Denne var i februar 1918 blevet kasserer i den da helt nye landmandsforening for Hjørring Amt og i juli 1920 næstformand i DLF, moderorganisationen. Han beholdt formandsposten indtil 1922, fra hvilket tidspunkt og indtil 1925 han var formand for DLF's repræsentantskab¹⁹.

Hans efterfølger blev proprietær P. C. Poulsen, Petersdal pr. Hyllinge. Denne havde været medlem af hovedbestyrelsen siden 1920, og stillede op til folketingsvalget i 1924 som kandidat for Landmandspartiet i Sorø Amt²⁰.

I 1925 afløstes han af proprietær L. Sørensen, Vestervig Overgård, der havde været medlem af DLF fra dens start i Thisted Amt (bestyrelsesmedlem), og som havde siddet i hovedbestyrelsen i årene 1919-21. I 1925 blev han igen indvalgt i hovedbestyrelsen og få måneder senere valgt til formand for DLF: foreningens sidste.

Af andre for foreningen betydningsfulde personer kan nævnes H. J. B. Caludan. Han var i 1907 blevet landbrugskandidat og virkede indtil 1919 i Vendsyssel, hvor han tillige i 1914 blev redaktør af »Nordjydske Landbrug«, som han under krigen gjorde til et kampskrift for landbrugets rettigheder og ligestilling med andre erhverv. I november 1918 blev Caludan udnævnt til redaktør for DLF's nye landbodagblad, Landmandstidende, på hvilken post han sad indtil sin død kort før folketingsvalget i 1924. I denne periode var han desuden en stærkt anvendt taler ved DLF's agitationsmøder. Han redigerede Landmandstidende, så det blev både et stærkt agitatorisk organ for DLF's synspunkter og et dagblad med fagligt oplysende stof. Bladet blev dog også anvendt til Caludans mere eller mindre private kampagner. Allerede omkring årsskiftet 1919/20 agiterede redaktøren i bladets spalter således for, at DLF skulle forberede sig til at opstille egne

---

17. Roskilde Dagblad 8/11-15

18. kort biografi i LT 15/7-19

19. kort biografi i LT 23/9-20

20. kort biografi i LT 27/3-22

rigsdagskandidater²¹. Desuden brugte Caludan i efteråret 1920 bladet i sin agitation mod N. P. Hansen og dennes synspunkter vedr. kornordning og den nye venstregering. Ved Caludans død mistede DLF en af sine vigtigste, udfarende kræfter, hvilket måske kan have medvirket til, at 1924-valget blev en fiasko for foreningen²².

DLF's presse

Den 19. januar 1917 udkom for første gang Landmandstidende. Det var da et 14-dagesblad, redigeret af et kollektiv på 3 personer, idet N. P. Hansen dog var ansvarshavende. Det var et medlemsblad, der i betragtning af GMF's størrelse på dette tidspunkt må antages at være udkommet i et oplag næppe meget over 2.000 eksemplarer.

Efterhånden meldte sig et stærkere ønske om at anvende bladet i foreningens agitation, og den 12. juni 1919 udkom for første gang dagbladet Landmandstidende, under redaktion af Caludan. Bladet var et aktieselskab, til hvis bestyrelse DLF's hovedbestyrelse udpegede 6 ud af 11 medlemmer. Bladets oplag blev i 1920 opgivet til ca. 11.700, men det faldt i de følgende år: 1921 – ca. 10.000 eksemplarer, 1923 – ca. 7.000. I 1925 havde bladet 3643 postabonnementer²³. I september 1925 var økonomien så anstrengt, at man så sig nødsaget til at indskrænke til kun at udkomme en gang ugentlig, og i december 1927 udkom sidste nummer.

Sammenfattende kan det måske siges, at DLF's hovedbestyrelse socialt/erhvervsmæssigt var ret homogen, men at den store udskiftning må formodes at have været en svækkelse for foreningens arbejde. I samme retning peger den uenighed om væsentlige dele af foreningens virksomhed, der synes at have været mellem de ledende personer i foreningen – ikke mindst mellem Caludan og N. P. Hansen. Ligeledes må Landmandstidendes begrænsede udbredelse (den nåede aldrig en læserkreds svarende til foreningens påberåbte medlemstal) have svækket foreningen i dens agitation overfor såvel egne medlemmer som den erhvervsmæssige og politiske omverden.

GMF's oprettelse 8. november 1915

GMF blev oprettet d. 8/11 1915 af en kreds af gårdmænd med Hans Jensen, Abbetved, og Høskuld Jørgensen som de drivende kræfter²⁴. Kort tid senere offentliggjorde et på det stiftende møde nedsat programudvalg foreningens første program. Ifølge dette skulle GMF »værne om Gaardmandsstandens Interesser

21. LT 12/1-20, 17/2-20, 21/2-20, 24/2-20

22. kort biografi i LT 31/12-18 og 15/2-19. jvf. også Jydsk Landbrug 1924 s. 248ff

23. Niels Thomsen s. 373

24. referat fra mødet i Roskilde Dagblad 8/11-15, jvf. også interview med Hans Jensen i samme avis 2/11-15

med videst muligt Hensyn til andre Erhverv«²⁵. Af det særdels korte program fremgår det imidlertid ikke, hvorledes disse interesser skulle defineres²⁶.

Af udtalelser fra Hans Jensen og Høskuld Jørgensen er det derimod muligt at se, hvorledes foreningen havde tænkt sig, at den skulle nå sine mål: GMF skulle være en organisation, som regeringen kunne henvende sig til og rådspørge, »ligesom den nu rådspørger Husmandsforeningerne«²⁷.

Man ønskede m.a.o. at blive anerkendt som en forhandlingsduelig interesseorganisation, der direkte skulle kunne påvirke – eventuelt ved egen deltagelse i – beslutningstagningen.

At de allerede eksisterende Landboforeninger også henvendte sig især til de større landmænd og dermed måtte formodes at ville varetage denne gruppes interesser, afvistes med, at de kun var »opdrætterforeninger« uden mulighed for at virke som en »fagforening«, således som det var hensigten med GMF²⁸. Husmandsforeningerne skulle GMF derimod søge at samarbejde med (programmets pkt. 3).

Endelig kan det nævnes, at foreningens arbejde skulle være ikke-partipolitisk²⁹. Frygten for at lide Agrarforeningens skæbne spøjte³⁰.

Af Udtalelser i 1918 fra ledende medlemmer af DLF fremgår det, at GMF's oprettelse var fremkaldt af de forskellige restriktioner, reguleringer m.v., som regeringen havde pålagt bl.a. landbruget i 1915³¹. Dette fremgår mere indirekte af udtalelser fra Hans Jensen og Høskuld Jørgensen i 1915, ifølge hvilke gårdmændene skulle organisere sig i GMF og gennem denne forsvare sig, fordi det større landbrug i modsat fald ville blive den svageste part i fordelingen af samfundets goder – herunder råvarer – og ved fastsættelse af priser på landbrugsprodukter. De øvrige erhvervsgrupper var ved deres organisationers deltagelse i diverse kommissioner, nævn etc. i forvejen meget stærke³².

GMF var m.a.o. oprettet, fordi landmændene følte sig klemte i krigstidsordningernes administration; fordi landmændene følte, at de ikke fik, hvad der tilkom dem. Derimod skal årsagen næppe findes i utilfredshed blandt landmændene på grund af dårlige økonomiske tider, idet 1915 tværtimod synes at have været et økonomisk opgangsår for landbruget³³.

I oktober 1917 ændredes GMF formelt, idet den blev sluttet sammen med en

25. Roskilde Dagblad 16/11-15

26. programmets pkt. 4 om, at foreningen skulle arbejde for en bevarelse af det middelstore landbrug, siger ikke meget

27. Roskilde Dagblad 2/11-15 og 8/11-15

28. samme

29. pkt. 2 i programmet og referat fra det stiftende møde i Rosk. Dgbl. 8/11-15

30. Rosk. Dgbl. 2/11-15 og 8/11-15

31. Sander Christoffersen i LT 15/11-18, N. P. Christoffersen i LT 30/10-17, Hans Jensen, Abbetved, i LT 10/1-20

32. Rosk. Dgbl. 8/11-15

33. Erling Olsen s. 93

ny forening, Landmandsforeningen af 1917, startet i Frederiksborg Amt af bl.a. GMF's formand i dette amt, i protest mod, at regeringen idømte de landmænd, der ikke havde afleveret den pålignede mængde korn af høst 1916, bøder³⁴. Den eneste betingelse for sammenslutningen var, at GMF skulle udvides til at omfatte alle landmænd og varetage alle landmænds interesser, hvilket sammen med ændringen af foreningens navn til Dansk Landmandsforening vedtoges på medlemsmøder i GMF i de forskellige amter.

Det er dog ikke muligt at konstatere noget skifte i foreningens målsætning som følge af dette.

GMF/DLF 1917-18

Efter ovennævnte karakteristik af GMF er det ikke overraskende, at foreningen indtil 1. verdenskrigs slutning faktisk udelukkende arbejdede på at sikre landbrugets interesser i forbindelse med diverse krigstidsordninger.

I såvel 1917 som 1918 fremsatte GMF/DLF i henvendelser til regering og rigsdag egne kornlovsforslag, hvis hovedindhold var, at landbruget skulle have en højere betaling for det afleverede korn end ifølge regeringsforslaget, mens det importeret foderkorn omvendt skulle være billigere³⁵.

Efter GMF's forslag i 1917 skulle endvidere brødpriserne fastholdes på det eksisterende niveau, og 1918-forslaget indeholdt krav om, at flæskeprisen skulle fastsættes til 8 gange foderkornets pris.

Formålet med disse kornlovsforslag var tydeligvis at forhøje det korndyrkende landbrugs (gårdmænds, proprietærers og godsejeres) indtjening ved aflevering af det pålignede korn til staten dels i forhold til det hidtidige niveau og dels i forhold til regeringsforslagene³⁶. Samtidig kunne det se ud til, at forslaget i 1917 også havde et socialt aspekt: forbrugerne skulle ikke betale de eventuelt højere brødpriser. Dette uddybedes i en leder i Landmandstidende d. 7/2-17, ifølge hvilken landbruget gerne ville være med til at hjælpe de mindre velstillede, men betingelsen var, at også byerhvervene hjalp til, hvilket endnu ikke havde været tilfældet. Tværtimod: Mens landbruget havde maksimalpriser på korn, var der ingen højestepris på brød. D.v.s. at melleghandlerne kunne tjene meget på landmændenes offervillighed.

Der var derfor i 1917-forslaget nok så meget tale om, at foreningen søgte at ramme byerhvervene – i dette tilfælde melleghandlerne – hvilket må betragtes som et klart agrarpolitisk mål, som at man ville hjælpe de socialt vanskeligt stillede.

GMF's 1917-forslag fik ingen umiddelbar betydning, for i august s.å. vedtog flertallet i Rigsdagen – trods fornyede protester fra foreningen, men med bl.a. Landboforeningernes og Husmandsforeningernes billigelse – en lov, meget lig

34. LT 4/9-17 og 16/10-17

35. LT 19/1-17 og 5/8-18

36. sml. forslaget med Cohn s. 119f og 125f

regeringsforslaget³⁷. Dog blev den udskrevne mængde korn nedsat fra 950 mill. tdr. til 850 mill., hvilket GMF så som et resultat af foreningens aktivitet – uden smålig hensyntagen til, at Landboforeningerne, støttet af hele Det stående Landbrugsudvalg, havde foreslået noget lignende, og at regeringen med sin beslutning kunne have lyttet til sidstnævnte forening.

Også i 1918 protesterede DLF mod, at regering og rigsdag ikke ville tage foreningens kornlovsforslag med i overvejelserne om den nye kornlov³⁸. F.eks. påpegede foreningens hovedbestyrelse, at det var urimeligt, at staten ikke havde skaffet tilstrækkeligt med kunstgødning, men i stedet benyttet landbrugsvarer til udveksling med industrivarer fra udlandet »til Brug for Aktieselskaber, hvem der tillades at tjene 25-30 ja 50% til Aktionærerne, medens Landbrugets Fortjeneste paa Forhaand beskæres saaledes, at der skal særlig gunstige Forhold til, for at den blot kan blive rimelig«³⁹.

Der var således tydelige agrarpolitiske overtoner i DLF's protest, der ligesom tidligere ikke fik nogen stor synlig effekt⁴⁰. Den kan dog sammen med et pres fra adskillige, utilfredse landmænd have været årsag til, at Venstre i september s.å. stillede lovforslag om nedsættelse af den leveringspligtige mængde korn⁴¹.

Den protestbølge mod udstedelsen af kornbøder i 1917-18, hvilket bl.a. førte til GMF's »reorganisering« (jvf. ovenfor) tog DLF's ledelse ikke stilling til i den forstand, at man vedtog protester, der kunne støtte de utilfredse i deres betalingsvægring. Derimod arbejdede amtsforeninger – ikke mindst Landmandsforeningen i Frederiksborg Amt – på at støtte de protesterende landmænd.

Denne tilbageholdenhed fra DLF's side førte i marts 1919 til, at formanden for Landmandsforeningen i Frederiksborg Amt stærkt kritiserede hovedorganisationens ledelse for kun at bruge »fløjshandsker« ved løsningen af nævnte problem⁴².

Bortset fra GMF/DLF's virksomhed i forbindelse med diverse kornordninger var foreningens forsøg på at varetage gårdmændenes/landmændenes interesser meget begrænsede. I 1917 sendte man en deputation til Indenrigsministeriet vedr. indkvarteringsgodtgørelse til landmændene, og det lykkedes iflg. Landmandstidende at få godtgørelsen forhøjet⁴³. Man anmodede om at få nedsat prisen på høstbindegarn, hvilket blev afslået⁴⁴. Foreningen bad – med negativt resultat – om, at landmændene måtte udføre et vist kvantum halm⁴⁵. Endelig foreslog man, at Landboforeningerne og Husmandsforeningerne opnåede en større repræsenta-

---

37. LT 18/7-17; lov af 3/8-17 jvf. Cohn s. 119

38. LT 15/3-18 og 15/7-18

39. LT 15/7-18

40. sml. Cohn s. 125f

41. se Cohn s. 163f

42. LT1/3-17 og 15/3-17

43. LT 7/2-17

44. samme

45. samme

tion i – og at GMF blev medlem af – Den overordentlige Kommission. Begge forslag afvistes⁴⁶.

I 1918 var foreningens eneste aktivitet ud over virksomheden i forbindelse med kornordningerne vedtagelsen af en protest mod, at staten krævede alt fåreuld afleveret. Noget sådant ville umuliggøre den store hjemmeindustri af uldvarer og ville medføre, at den lave pris på uld og prisen på garn ikke ville stå i et rimeligt forhold til hinanden⁴⁷. Iflg. Landmandstidende var denne protest årsag til, at sagen blev taget op af pressen, men den satte sig ikke spor i lovgivningen⁴⁸.

Alle de her nævnte protester og henvendelser drejede sig om at hjælpe landbruget ved en *ændring* i de gældende krigstidsordninger – ikke en total ophævelse heraf – og om, at landbruget skulle bedre repræsenteres i administrationen af disse bl.a. ved, at GMF/DLF blev inddraget.

De sager, som GMF/DLF i løbet af 1917 og 1918 tog op, og som derfor må betragtes som en nærmere konkretisering af foreningens formålsparagraf om at varetage landbrugets (gårdmændenes/landmændenes) interesser, var tydeligvis fremkaldt af krigstidens forsyningssituation. Ikke en eneste protest eller henvendelse berørte andet end spørgsmålet om, hvorledes landbruget kunne sikres større indtægter og indflydelse samt værnes mod andre erhvervs udnyttelse af landbruget under de ekstraordinære forhold.

At det netop blev ovennævnte dele af krigstidslovgivningen, som foreningen rettede sin aktivitet imod, skyldes uden tvivl, at det især var imod disse, flere og flere landmænd protesterede, og at GMF/DLF i denne situation ville markere sig som landbrugets ivrigste forsvarer. Ikke mindst tog protesterne mod kornordningen til i stadigt stigende omfang⁴⁹.

Grunden til at GMF/DLF næsten udelukkende søgte at varetage sine medlemmers interesser ved at udsende protester, ved at rette henvendelser til regering og rigsdag eller ved at afholde protestmøder, skyldes ikke, at man nødvendigvis anså disse midler for at være de mest virksomme. Tværtimod udtalte N.P. Hansen i februar 1918, at »vi har endnu ikke udrettet store Sager, da ingen har villet tage os med paa Raad«⁵⁰. Man var derimod mere eller mindre nødsaget til at vælge de nævnte midler.

Af N.P. Hansens udtalelse fremgår også hvorfor: Foreningen havde ikke opnået anerkendelse som interesseorganisation, således som det allerede ved dens start i 1915 havde været meningen. GMF/DLF havde flere gange forsøgt at få et samarbejde i stand med Landboforeningerne, men blev hver gang afvist⁵¹. I

---

46. samme og LT 13/7-17

47. LT 15/6-18

48. LT 1/7-18; sml. med Cohn s. 142

49. jvf. f.eks. Cohn s. 157ff

50. LT 15/3-18

51. jvf. polemikken i Vort Landbrug 26/4-17, 10/5-17, 24/5-17, 28/6-17 og henvendelsen til Landboforeningerne i LT 1/10-18

stedet anklagede man så Landboforeningerne for at modarbejde foreningen⁵², hvilket næppe var helt forkert. Bedre held havde foreningen ikke m.h.t. samarbejdet med Husmandsforeningerne⁵³. Ingen af de etablerede landboorganisationer ønskede at give en konkurrerende organisation støtte ved officielt at anerkende den.

Forholdet mellem GMF/DLF og de politiske partier var heller ikke godt. De mange forsøg på at blive forhandlingsberettiget og eventuelt deltager i administrationen af krigstidsordningerne blev gang på gang afvist af den radikale regering. Heraf kommer måske, at N.P. Hansen i december 1917 vurderede regeringen som et »tvangsregimente«, der ikke skulle eksistere en time længere, end krigen varede⁵⁴.

Heller ikke oppositionspartierne, Venstre og Konservative, ønskede at knytte sig tæt til GMF/DLF. At partiernes forslag i visse tilfælde kunne ligne foreningens, var en anden sag.

DLF 1919-22

Da krigen i 1918 var endt, var spørgsmålet for den hidtil krigstidsbetingede DLF, hvorledes den nu kunne omstille sig til fredstid. Ville foreningen blot sikre en afvikling af krigstidsordningerne og derefter ophøre med at eksistere, eller ville man forsøge sig med et egentligt fredstidsprogram – og i givet fald hvilket?

1. Opgør med krigstidsordningerne

Allerede i marts 1919 sendte N.P. Hansen på foreningens vegne en skrivelse til regeringen med krav om, at udførselsforbuddet for heste blev ophævet, idet det var vanskeligt at skaffe foder⁵⁵. I maj s.å. sendte han en skrivelse til Indenrigsministeren med krav om bl.a. smørhandelens frigivelse hurtigst muligt og verdensmarkedspriser for smør. Han mente, at smør ikke længere var nødvendigt for at sikre befolkningens forsyning med fedtstof⁵⁶. Den 10. juli s.å. vedtog foreningens hovedbestyrelse at kræve produktion og handel med flæsk frigivet, idet man udtalte håbet om, at »der hurtigst muligt gøres alt for at fremme Landbrugets produktion og for at Landbruget kan komme til at arbejde under lignende Former som før Krigen«, og idet man krævede, at landbruget blev fri for »Uretfærdigheder og Overgreb«⁵⁷. Dette fulgtes i december s.å. op af et krav fra foreningen om, at udførselen af flæsk, kartofler, kartoffelmel, huder og skind helt blev frigivet, og at sædekorn og maltbyg kunne eksporteres i størst muligt omfang. Samtidig skulle der importeres mest muligt superfosfat fra bl.a. Frankrig. I det hele taget var det statens vigtigste opgave »af al Kraft at støtte den fri Indførsel af

52. LT 22/1-18 og 15/3-18

53. jvf. f.eks. leder i Husmanden 14/10-17 og leder i LT 27/4-17

54. LT 11/12-17

55. LT 15/3-19

56. LT 15/5-19 og 12/7-19

57. LT 12/7-19

de for Produktionen nødvendige stoffer, at hæmme Indførsel af Luksusvarer og ligeledes kraftigst muligt at støtte alle bestræbelser for at iværksætte den størst mulige fri Eksport af Landbrugets Varer og at arbejde paa at disse placeres paa de mest lønnede Steder⁵⁸.

Der skete i såvel 1919 som 1920 en vis afvikling af krigstidslovgivningen, men dette skyldtes ikke mindst Venstres og Konservatives pres på regeringen under Statslånskrisen.

Det var dog ikke på alle områder, at DLF krævede »normalisering« straks. Formanden, N.P. Hansen, erklærede i juni 1919, at foreningen i givet fald kunne akceptere en ny kornlov forudsat, at landmændene kunne få verdensmarkedets pris for det afleverede korn, og at kornet kunne ombyttes med en tilsvarende mængde majs(svinefoder), idet landmændene ved en sådan ombytning skulle have kørselsudgifterne dækket⁵⁹. I overensstemmelse hermed fremsatte DLF kort tid senere et kornlovsforslag, der i juli og august blev fulgt op med kornprotestmøder landet over og henstillinger til regering og rigsdag om at følge foreningens forslag⁶⁰. I August-henstillingen truede man endog med at gå til domstolene for at få regeringen til at betale »en fuldstændig Erstatning« til den enkelte landmand for det afleverede korn.

I en slags beretning ved årsskiftet 1919-20 udtalte N.P. Hansen, at alle disse aktiviteter fra DLF's side havde båret frugt i form af en noget mildre kornlov end frygtet⁶¹.

Han anførte ikke nøjere, på hvilke områder sejren skulle være vundet. Man opnåede i hvert fald ikke at få hovedkravet om verdensmarkedspriser opfyldt⁶². Desuden var en lang række af de bestemmelser, som må formodes at have været en »mildnelse« af regeringens kornlovsforslag også foreslået af Landboforeningerne. I realiteten var der stort set kun forskel mellem de to foreningers forslag i spørgsmålet vedr. kørselsgodtgørelse, hvorfor det kan være vanskeligt at give alene – om overhovedet – DLF paterniteten til »mildnelsen«⁶³.

Også i 1920 var man i DLF enige om nødvendigheden af en kornlov, og man fremsatte sit eget forslag med krav om bl.a. udførsels- og opfodringsforbud og verdensmarkedspriser for brødkorn⁶⁴.

Ligesom det foregående år erkendte man således, at det endnu ikke var tid til at liberalisere kornhandelen fuldstændigt, men at restriktionerne på den anden side ikke måtte medføre økonomisk tab for landmændene.

Det viste sig dog snart, at det ikke var en enig ledelse, der stod bag disse forslag. I en tale i Herthadalen den 31/7-20 erklærede Hans Jensen, Abbetved,

58. LT 13/1-19

59. LT 18/6-19

60. LT 12/7-19, 8/8-19 og 15/8-19

61. LT 12/12-19

62. sml. med Cohn s. 205ff

63. angående forskellen mellem DLF's og Landboforeningernes forslag jvf. f.eks. LT 19/6-19

64. LT 30/6-20

kraftigt opbakket af foreningens formand, N.P. Hansen, at kravene om verdensmarkedspris var urimelige, og at Landmandstidendes stilling til denne sag var uheldig⁶⁵. I den følgende tid uddybede N.P. Hansen i diverse dagblade sine udtalelser, hvorimod han ikke kunne komme til orde i Landmandstidende, da redaktør Caludan mente, at det ville medføre en undergravelse af DLF's arbejde i kornlovsspørgsmålet⁶⁶. Selv bragte redaktøren stærke angreb på venstre-regeringens kornlovsforslag⁶⁷. Resultatet af uenigheden blev, at N.P. Hansen blev afsat som formand⁶⁸.

D.v.s. at den hårde linie i foreningen havde vundet m.h.t., hvor krævende foreningen på landmændenes vegne skulle være overfor det øvrige samfund.

Da regeringsforslaget blev ændret, således at kornpriserne blev noget forhøjet i forhold til majspriserne, så formanden for DLF's kornlovsudvalg, Sander Christoffersen, det som en følge af foreningens agitation⁶⁹. Hovedkravet om verdensmarkedspriser opnåedes dog stadigvæk ikke.

2. Fredstidsprogrammet

Den 1. marts 1919 offentliggjorde Landmandstidende et »foreløbigt« program for DLF⁷⁰ – et program, der vedtoges i en stort set, uændret form af foreningens hovedbestyrelse den 27/11-20.

Dels indeholdt programmet agrarpolitiske elementer som f.eks. krav om landbrugets ligestilling med andre erhverv (pkt. 2), om at landbruget skulle kunne betale sine medarbejdere samme løn som andre erhverv – d.v.s. sikres en rimelig stor indtægt – (pkt. 8) og som stop for »de samfundsskadelige Ejendomshandlers Virksomhed« og dermed en modarbejdelse af den »usunde« spekulation i jord og fast ejendom (pkt. 14). Alle disse krav pegede i retning af, at landbruget skulle forsvares mod andre erhvervs udbygning.

Dels indeholdt programmet ønsker om en generel forbedring af landbrugets indtægts- og afsætningsmuligheder f.eks. ophævelse af maksimalpriser og udførselsskatter (pkt. 4), lettere lånemuligheder for landbruget (pkt. 7), gode afsætningsmuligheder for landbrugsprodukter (pkt. 10) og en ordning af jordspørgsmålet til gavn for landbostanden, hvilket må forstås som: ikke hvilende på georgistiske eller socialistiske principper (pkt. 6)⁷¹.

En del af disse ønsker var uden tvivl betinget af programmets ophavssituation:

---

65. LT 3/8-20

66. Caludan på landsmødet jvf. LT 11/9-20

67. f.eks. LT 6/7-20, 20/8-20, 21/8-20, 23/8-20 og 3/9-20

68. LT 9/9-20

69. LT 11/9-20

70. selv om det ikke var vedtaget af foreningens kompetente organer, og selv om det måske var forfattet af Caludan, der netop da tiltrådte som LT's redaktør, og blev gentaget i stort set samme udgave som dagbladet LT's målsætning, må det kunne angive DLF's program på dette tidspunkt, idet det blev trykt i medlemsbladet og angivet som et ikke-endeligt program.

71. jvf. DLF's jordlovsudvalgsformand på hovedbestyrelsesmødet cit. i LT 15/7-19

en tilstand, hvor krigen var slut, men krigstidsordningerne endnu ikke ophævet.

Endelig indeholdt programmet en række liberalistiske elementer. Man hævdede ejendomsrettens ukrænkelighed (pkt. 3), man ville arbejde på »– med kommende Nedgangstider for Øje – at fremme klog Sparsommelighed i Hjemmenes, Kommunens og Statens Husholdning« (pkt. 15), og man ville modarbejde »den forlorne humane Bevægelse, skabe gode Kaar for den flittige og lade den dovne lide for sin Ugidelighed. – Mulighed for Arbejdsløshed skal ophæves om fornødent ved, at Kommune og Stat iværksætter nyttige Arbejder« (pkt. 11).

Kravet om, at lovgivningsarbejdet skulle hvile på kristendommens grundlag (pkt. 12), falder lidt uden for de her nævnte rubriceringer.

I programmets sidste punkter nævntes, hvorledes dette skulle kunne gennemføres. Man ville arbejde på, at de nævnte ideer og anskuelser vandt indpas på rigsdagen og i regeringen (pkt. 17), og der skulle ske en »livligere« fornyelse af de ledende mænd indenfor såvel foreningsliv som politiske partier (pkt. 18). (jvf. nedenfor).

DLF's interpellationer ved rigsdagsvalgene i 1920 var vel netop et forsøg på at efterleve sidstnævnte to programpunkter, og indholdet i interpellationerne var et sammenkog af nogle af programmets agrarliberalistiske dele, idet man dog desuden krævede, at DLF skulle udtale sig i spørgsmål vedr. landbrugets erhvervsøkonomi, før disse blev afgjort af rigsdagen⁷².

DLF's Sønderjyllandsagitation i december 1919 supplerede foreningens fredstidsmål med et nationalistisk element. Med henblik på at rette henvendelse til kongen med kritik af den radikal-socialdemokratiske regerings holdning til sønderjyllandsproblematikken fik DLF i samarbejde med »sønderjydske Foreninger, økonomiske og nationale Foreninger i By og paa Land« i løbet af ca. 14 dage sammensat en delegation, der fik foretræde for kongen d. 20/12-19⁷³. Man meddelte ved denne lejlighed, at Zahleregeringens sønderjyllandspolitik havde fremkaldt en sådan »almindelig Uro og Utryghed i alle Befolkningslag«, at man måtte kræve, at ministeriet straks holdt sit løfte om at udskrive nyvalg. Regeringen havde aldrig fået noget mandat til at træffe afgørelser vedr. Sønderjylland, hvilket det danske folk nu så alvorligt som det ad lovlige veje var muligt, havde givet til kende⁷⁴.

Ifølge Landmandstidende svarede kongen, at det var ham en glæde sådan at få »et synligt Bevis paa danske Mænds nationale Sindelag«⁷⁵. Zahle svarede derimod delegationen, da de senere opsøgte ham, at han også ønskede valg, men at en revision af valg- og grundlov inden da var nødvendigt, hvorfor han med »en glædelig Jul« forlod delegationen⁷⁶.

DLF's opbakning af en henvendelse af nævnte karakter viste tydeligvis, at

72. LT 22/3-20, 30/6-20, 13/9-20

73. LT 10/12-19, 11/12-19, 13/12-19, 15/12-19, 19/12-19, 22/12-19

74. LT 22/12-19

75. samme

76. samme

foreningen også burde betegnes som nationalistisk. I betragtning af foreningens hidtidige holdning til regeringen er det dog også rimeligt at se dens deltagelse som endnu et forsøg på at lægge pres på den radikale-socialdemokratiske regering for at få krigstidens forskellige ordninger ophævet i et noget hurtigere tempo, end det hidtil havde været tilfældet – d.v.s. som et middel til at få væsentlige dele af foreningens efterkrigskrav gennemført. Redaktør Hans Jensen, Sorø Amtstidende, var måske inde på dette, da han om »folketøget« til kongen skrev: »...Saaledes sluttede altsaa en af de mest uappetelige Sammenløbninger, vi nogen Sinde har set, idet man brugte Sønderjyllands Sag i rent partipolitisk Øjemed. Man raabte Kaal, man tænkte Flæsk«⁷⁷.

Aktualiseret af den internationale, økonomiske krise, der blev mærkbar i Danmark i slutningen af 1920 og følgende år, og af en række lovforslag, som regeringen – bl.a. for at modvirke krisens virkninger – fremsatte, vedtog DLF i løbet af 1921 en række resolutioner, der nærmere konkretiserede og på visse punkter supplerede foreningens program. Resolutionerne berørte hovedsageligt kun tre problemkomplekser: Den store ledighed, afhjælpning af krisen for industrierhvervet og statens finanser.

Programmets pkt. 15 om det offentlige sunde husholdning blev uddybet i den udtalelse, som DLF's hovedbestyrelse vedtog d. 28/4-21⁷⁸. Det hed heri, at statsudgifterne under venstregeringen var bragt op på et »foruroligende« niveau, og at »folket« allerede« gruede for de tunge Skatter, som er Følgen af det uheldige Styre. Det maa alvorligt befrygtes, at de erhvervsdrivende ikke paa langt nær kan betale de svimlende Skatter, af hvilke en stor Del udgives til unyttige Formaal«. Endelig udtalte hovedbestyrelsen, at »man« havde ventet »et gennemgribende Systemskifte«, da Venstre dannede regering, men at man hidtil var blevet skuffet.

Foruden ønsket om skattelettelser for de erhvervsdrivende (læs: landmændene) indeholdt udtalelsen således også et spark på et for Venstre ømt punkt: genetableringen af en sund statshusholdning, der havde været partiets hovedmål under valgkampen i 1920, men som endnu langt fra var nået.

DLF gentog kravet om en sund offentlig økonomi og kritikken af Venstre i en hovedbestyrelsesresolution d. 14/9-21 under henvisning til »en katastrofal Udvidelse i den Nedgang i Landbrugets Indkomster, der allerede er begyndt«⁷⁹ og i forbindelse med regeringens fremsættelse af lovforslag vedr. skatter og told i efteråret 1921⁸⁰. I sidstnævnte resolution udtalte man desuden, at grundskyldsskatten skulle fastholdes i dens eksisterende form, mens man på det bestemteste måtte protestere mod den foreslåede grundværdistigningsskat. – Man afviste tilsyneladende alt, hvad der bare mindede om Henry George's ideer.

---

77. LT 30/12-19

78. LT 28/4-21

79. LT 15/9-21

80. fremsat 23/11-21; LT 17/12-21

Skatteloven af 10/4-22 betød ikke lempelser i skattesatserne i forhold til 1912-loven, hvorimod der var tale om et fald i forhold til krigstidsniveauet, i hvilken forstand der kan tales om skattelettelser. Om denne lovs indhold blev påvirket af DLF's agitation er det meget vanskeligt at afgøre. Loven var f.eks. også en delvis opfyldelse af et af Venstres vigtigste valgløfter.

Loven om ejendomsbeskatning af 1922 medførte bl.a. en ændring i vurderingsprincipperne og dermed også en ændring i grundskyldsskatten.

I januar 1921 udtalte DLF's hovedbestyrelse sig imod at yde støtte til boligbyggeriet som led i afhjælpningen af arbejdsløsheden⁸¹. Det var dog ikke selve ideen om at yde offentlige tilskud i anledning af den ekstraordinære beskæftigelsessituation, man afviste. De skulle blot i stedet bruges til opførelse af bygninger i nydannede landbrug og til at øge udstykningen af jord. Man foreslog desuden at bruge mere end de bevilligede 3 mill. kr. til lån til grundforbedringsarbejder, ligesom man ville have staten til at stille midler til rådighed for forbedringer af veje, jernbane-anlæg, havne, plantager m.v. Endelig pegedes på, at især de gifte mandlige arbejdere skulle sikres beskæftigelse. De ugifte mænd kunne »formentlig uden større Vanskeligheder« få arbejde, mens ugifte kvinder skulle henvises til at søge beskæftigelse ved »husvæsenet« på landet eller i byerne, hvor der – iflg. foreningen især på landet – var mangel på denne arbejdskraft.

I en udtalelse fra DLF's landsmøde d. 10/6-21 rettede man angreb på den anden kategori af hjælpen til de ledige: arbejdsløshedsunderstøttelsen. Understøttelsen skulle for ugifte mænds og kvinders vedkommende helt bortfalde, og man skulle for de øvrige lediges vedkommende arbejde henimod understøttelsens fjernelse. Penge til de arbejdsløse skulle i stedet anvendes til samfundsnyttige arbejder som de ovennævnte. Lønnen ved disse skulle være den tarifmæssige med et fradrag på 10-25%⁸².

Denne udtalelse, der dels sandsynligvis skal ses som DLF's kommentar til den store ledighed samtidig med, at arbejderne ikke ville gå ned i løn, og som dels formodentlig skulle udgøre foreningens forslag til den revision af lov om arbejdsløshedsforsikring, som Rigsdagen skulle foretage i løbet af rigsdagsåret 1921-22, var udtryk for et kompromis mellem forskellige fløje i DLF's ledelse. Bl.a. havde forretningsudvalget og ikke mindst Caludan ønsket, at enhver arbejdsløshedsunderstøttelse straks skulle ophøre med at blive udbetalt, og at ledige blev beskæftiget ved nødhjælpsarbejder til en løn, der lå »10% under ikke faste Lønarbejderes«⁸³. Sigtet var iflg. Caludan en lønnedgang⁸⁴.

Endelig udtrykte DLF i september 1921 støtte til Madsen-Mygdals udtalelser vedr. industrikrise og arbejdsløshed. Hermed hentydedes formodentlig til mini-

81. LT 3/1-21

82. LT 3/6-21

83. samme

84. i Valgbog for Landmandspartiets tillidsmænd er begge resolutioner gengivet uden at det fremgår, at sidstnævnte aldrig blev vedtaget jvf. s. 22

sterens krav om, at industrien på ingen måde skulle hjælpes ved beskyttelsesforanstaltninger, og at arbejderne måtte gå ned i løn for derved at skabe beskæftigelse⁸⁵.

Ved at indskrænke antallet af dem, der var understøttelsesberettigede og ved at stoppe for statstilskud til boligbyggeri håbede DLF sandsynligvis at kunne begrænse det offentliges udgifter og dermed sænke skatternes højde, således som foreningen i ovennævnte resolutione af 28/4-21 havde krævet. At der samtidig foresloges offentlige midler til iværksættelse af diverse arbejder, hvilket nødvendigvis måtte begrænse besparelsernes omfang, opvejedes formodentlig af, at det skulle være »samfundsnyttige« arbejder. Man, hvilket i denne forbindelse ikke mindst vil sige landbruget, fik m.a.o. noget for pengene, hvilket ikke var tilfældet, hvis de blev anvendt til understøttelser.

De nævnte arbejders foreslåede aflønning ville om ikke være med til at sænke de tarifmæssige lønninger så dog ikke hindre dem i eventuelt at falde, hvilket ud fra en traditionel liberalistisk tankegang var nødvendig for at skabe flere arbejdspladser. DLF kan med dette forslag dog også have villet svække den motivation for landbrugets arbejdskraft til at drage til byen for at søge arbejde, som lå i højere lønninger i byerhvervene.

Der blev ved revisionen af arbejdsløshedsloven (lov af 22/12 1921) indført nødhjælpsarbejder til en løn under tariffen, men det er nok tvivlsomt, om DLF var ophavsmand til ideen herom. Venstre havde allerede 1917 ytret ønske om en nærmere undersøgelse af nødhjælpsarbejders eventuelle anvendelse i Danmark. M.h.t. arbejdsløshedsunderstøttelse blev der ganske vist indført begrænsninger i ugiftes muligheder for at få hjælp – et ønske, som Venstre havde fremført gennem flere år –, men samtidig udvidedes understøttelsens varighed ret betydeligt.

Det er allerede påpeget, at DLF anså lavere lønninger som en forudsætning for skabelse af flere arbejdspladser, idet byerhvervene bl.a. på denne måde blev mere konkurrencedygtige. Det var også med henvisning til erhvervenes konkurrenceevne, at foreningen afviste, at industrien skulle hjælpes ved toldbeskyttelse eller importforbud (resolution af 3/1-21), og at foreningen udtalte sin støtte til Madsen-Mygdal i hans synspunkter desangående (jvf. ovenfor). Vanskeligt stillede virksomheder skulle dog kunne få lån (resolution af 3/1-21).

Det var næppe alene et principielt, liberalistisk standpunkt vedr. frihandel, der var afgørende for foreningens stilling til hjælp til den betrængte industri. I en kommentar til regeringens toldlovsforslag i 1921 udtalte hovedbestyrelsen, at de nye todsatser ikke måtte skabe hindringer for danske landbrugsvarers afsætning i udlandet⁸⁷.

---

85. Madsen-Mygdal i Glavendrup d. 4/9-21 iflg. Fyns Tidende 6/9-21 eller i Barløse d. 6/9-21 iflg. Fyns Tidende 7/9-21

86. jvf. udtalelsen fra DLF's repræsentantskabsmøde d. 2/4-21

87. LT 16/12-21

At der i Rigsdagen ikke vedtoges importforbud eller toldbeskyttelse i 1921 behøver ikke at skyldes DLF's stillingtagen, idet også regeringen og partiet Venstre var – og havde længe været – tilhængere af frihandel⁸⁸.

Endelig kan det nævnes, at DLF's forretningsudvalg i september 1921 vedtog at organisationen skulle sælge frø⁸⁹, og i april s.å. var det blevet pålagt forretningsudvalget at optage forhandlinger med smedemestrenes landsorganisation for at få nedsat priserne på smedearbejde⁹⁰.

Begge aktiviteter var i overensstemmelse med foreningens krisepolitik: sænkning af løn- og prisniveauet.

Enkelte amtsorganisationer bl.a. i Frederiksborg og Svendborg Amter søgte på linie hermed at oprette en egen maskinindkøbscentral⁹¹, og måske kan den støtte, som bl.a. Landmandsforeningerne i Randers, Århus, Vejle, Thisted og Frederiksborg Amter gav Samfundshjælpen i foråret og sommeren 1920, også anskues ud fra et ønske om, at lønniveauet blev sænket⁹².

Der er næppe tvivl om, at DLF også efter krigens afslutning søgte at blive anerkendt som en interesseorganisation for landmændene med den deraf kommende større indflydelse på beslutningstagningen. Det kom klart til udtryk i interpellationerne i 1920 (jvf. ovenfor) og ved foreningens ansøgning i 1921 om at blive optaget i Landbrugsrådet⁹³. I forbindelse med sønderjyllandsagitationen i 1919 havde DLF endvidere søgt at inddrage de store landboorganisationer i arbejdet, hvilket dog ikke lykkedes – i hvert fald ikke på ledelsesplan⁹⁴.

Da Landboforeningerne, Husmandsforeningerne, regeringen og de politiske partier i årene 1919-22 fortsat ikke ville tage foreningen med på råd, havde den stadigvæk kun mulighed for at forsvare sine medlemmers interesser ved at udsende resolutioner, vedtage forslag etc. – d.v.s. bearbejde beslutningstagerne og den offentlige opinion. Oprettelsen af dagbladet Landmandstidende i juni 1919 må trods den begrænsede læserkreds – have forøget mulighederne herfor.

Med det foreløbige programs pkt. 17 og 18 åbnede DLF mulighed for at anvende et nyt middel til at nå foreningens mål. Allerede i begyndelsen af 1920 propaganderede Caludan stærkt for oprettelsen af et nyt landboparti (jvf. ovenfor). Der var dog i marts og juni 1920 ikke flertal herfor, idet man istedet besluttede at interpellere rigsdagskandidaterne (jvf. ovenfor). Også uenigheden vedr.

---

88. at dømme efter Caludans ledere i LT 22/12-19 og 31/12-19 ville man ikke afvise at begrænse importen på luksusvarer ved at der blev oprettet en valutacentral. I en leder d. 3/3 1920 var dette imidlertid totalt ændret – måske under indtryk af bl.a. Madsen-Mygdals angreb på denne nydannelse.

89. LT 15/9-21

90. LT 28/4-21

91. LT 14/1-21, 4/4-21

92. LT 10/5-20, 4/6-20, 1/7-20, 14/8-20

93. kun P. P. Pinstrup stemte for DLF's optagelse jvf. Vort Landbrug 16/2-22; jvf. også LT 4/4-21

94. LT 15/12-19. Der kan have været lokale Landboforeninger eller Husmandsforeninger, der sluttede sig til agitationen, således som DLF hævdede.

kornlovsforslaget i sommeren 1920 kan delvis ses som et opgør vedr. foreningens eventuelle opstilling til rigsdagsvalg, idet Hans Jensen og N.P. Hansen afviste at sætte kravene til den nye kornlov for højt og derved modarbejde Venstre, til hvilket de fleste landmænd havde set hen med tillid, mens Caludan som nævnt ved flere lejligheder havde angrebet regeringen og dens støttepartier⁹⁵.

Det lykkedes imidlertid heller ikke denne gang for Caludan m.fl. at få flertal for sine synspunkter, da landsmødet mente, at der kun var tid til at interpellere ved det nært forestående valg. På den anden side vedtog man for at få »nogen Indflydelse paa Formen og indholdet af de Love, der angaar Landbruget« at søge at oprette en landmandsgruppe på rigsdagen – d.v.s. samle DLF-sympatisører, der var medlemmer af rigsdagen, i en gruppe, der var indstillet på forhandlinger med foreningen⁹⁶. Dette blev dog opgivet i løbet af 1921.

I december 1921 genoptog Caludan sin agitation for dannelsen af et egentligt landmandsparti, og han fik snart følgeskab af bl.a. formanden for Landmandsforeningen i Vejle Amt og nu også den tidligere formand for DLF, N.P. Hansen⁹⁷. Den 22. marts 1922 vedtog DLF's hovedbestyrelse så endelig følgende resolution:

»Dansk Landmandsforening vil tage Initiativet til Dannelsen af et Landmandsparti med Opstilling af egne Kandidater, paa det Tidspunkt, den til enhver Tid siddende Regering ikke vil tage tilbørligt Hensyn til Landbrugets Interesser, og naar et passende Flertal af Foreningens Medlemmer er stemt derfor«⁹⁸.

Selv om der med disse betingelser var visse hindringer, der skulle ryddes af vejen, før DLF kunne danne et eget parti-begrænsninger, der formodentlig var indsat for at man i foreningen kunne blive enige om resolutionen – var de dog ikke vanskelige at klare. For hvem afgjorde, hvornår regeringen havde svigtet landbruget, og hvornår foreningens medlemmer i tilstrækkeligt omfang støttede tanken om at oprette et landmandsparti? Formodentlig et flertal i foreningens ledelse. Det må derfor være rimeligt at vurdere vedtagelsen af nævnte resolution som en næsten de-facto beslutning om at opstille til rigsdagsvalgene.

Beslutningen herom må vel ses ikke bare som en utilfredshed med venstre-regeringens politik og et forsøg på at ændre denne, men også som en erkendelse af, at den hidtil fulgte strategi ikke havde været resultatrig. Men hvorfor akcepterede foreningen dette initiativ i 1922 når den i 1920 havde afvist samme? Hvad var der sket i mellemtiden?

Det er på det foreliggende kildegrundlag ikke muligt at se nogen afgørende årsag til den ændrede opfattelse i DLF. Man kunne imidlertid pege på, at beslutningen i 1920 blev taget på et tidspunkt, hvor venstre-regeringen, som ikke mindst

95. LT 16/8-20, 10/9-20

96. LT 10/9-20 pkt. 3 i referatet fra landsmødet

97. LT 9/1-22 og 16/1-22

98. resolutionen blev uændret vedtaget af hovedbestyrelsen d. 24/3-22 jvf. LT 25/3-22

landbovælgerne havde givet deres stemme ved valgene s.å., endnu ikke havde haft tid til rigtigt at vise, hvad den kunne og ville. Omvendt havde regeringen i 1922 endnu ikke bragt balance mellem statens indtægter og udgifter, men foreslået en del udgiftskrævende love bl.a. sociallove. Den havde m.a.o. nu vist en politisk linie, som må formodes at have skabt en vis utilfredshed blandt Venstres vælgere. Betegnende var det måske, at N.P. Hansen, der i 1920 a.h.t. regeringen havde manet til mådehold vedr. kornloven, nu var blandt anbefalerne af et landmandsparti.

Også den fortsat manglende indflydelse på beslutningstagningen kan have været en væsentlig motivation til oprettelsen af Landmandspartiet.

Sammenfatning

Indtil 1. verdenskrigs afslutning akcepterede GMF/DLF, at regering og rigsdag pålagde erhvervslivet reguleringer, maksimalpriser m.v., men man forlangte, at landbrugets indtjeningsforhold blev forbedrede, og at disse indgreb ikke måtte medføre, at andre erhvervsgrupper levede godt på landmændenes bekostning.

I 1919 begyndte foreningen imidlertid at kræve alle krigstidsordninger ophævet. Undtaget herfra var kun kornordningen, ifølge hvilken priserne på korn dog nu skulle hæves til verdensmarkedsniveau – et krav, der gentoges i 1920. Samtidig fik foreningen et klart agrar-liberalistisk program, der antydede, i hvilken retning foreningen havde tænkt sig, at fredstidens danske samfund skulle udvikle sig. Dette uddybedes i en række interpellationer, resolutioner og forslag, som DLF i 1919-22 vedtog.

Foreningen var liberalistisk i den forstand, at den krævede, at den enkelte borger skulle klare sig uden megen støtte fra det offentlige. Omvendt skulle stat og kommune blande sig mindst muligt i borgernes frie foretagsomhed – f.eks. skulle skatterne være lavest mulige.

Foreningens linie var agrarpolitisk ved, at landbrugets interesser krævedes sikret mod såvel regeringens og rigsdagens som andre erhvervs overgreb.

Selv om der kunne argumenteres for, at der også var en god del liberalisme i DLF's krav under verdenskrigen, må det efter min mening være rimeligt at skelne mellem foreningens linie før og efter 1919. Dette er ikke mindst begrundet i, at kravene efter 1919 var mere specifikt liberalistiske end før dette tidspunkt, og i, at kravene under krigen var stærkt ad-hoc prægede, mens de efter krigen lagde op til et bredt program for samfundets udvikling.

I hele perioden var varetagelsen af specielt det større landbrugs interesser dog et gennemgående tema, hvilket ikke kan være overraskende i betragtning af, at DLF's medlemmer sandsynligvis hovedsageligt kom fra gårdmands-proprietærgruppen. Hertil kom, at foreningens ledelse hele perioden igennem var stærkt domineret af større landbrugere.

Som ovenfor antydtes var en væsentlig årsag til GMF's oprettelse i 1915 den utilfredshed, som krigstidens ekstraordinære ordninger og landboorganisationernes lave profil havde skabt i visse dele af landbruget. Trods en fastholdelse af

1915-målsætningen var det dog først i slutningen af 1917, at foreningen begyndte at få en stor medlemsfremgang. Som væsentlige årsager til denne fremgang var det nok, at forsyningssituationen var blevet mærkbart forværret i 1917, og at dette nødvendiggjorde endnu mere restriktive ordninger for erhvervene (jvf. ovenfor) – herunder landbruget –, hvilket forøgede utilfredsheden blandt disse. I denne situation var GMF/DLF med sine krav en klar modstander af det organisationsvæsen (Landboforeningerne og Husmandsforeningerne) og det politiske apparat (regering og de politiske partier), der havde skabt lovgivningen og administrationen vedr. diverse ordninger. Ved sammenslutningen med »Landmandsforeningen af 1917« blev GMF/DLF desuden den førende organisation mod regeringens pålæg af kornbøder – en kampagne, der vandt betydeligt frem i efteråret 1917 og det følgende år. I denne forbindelse kan også nævnes det forhold, at foreningen nu erklærede at ville samle alle landmænd i en organisation. Hidtil havde man kun ønsket at varetage det større landbrugs interesser.

Ændringen i DLF's krav og politiske linie i 1919 kan næppe forklare den store tilslutning, foreningen fik på dette tidspunkt. Årsagen skal nok snarere søges i den bølge af reaktion mod den socialdemokratisk-radikale regering og dens krigstidsordninger – man ønskede i stedet »normale forhold« reetableret –, som væltede hen over Danmark i årene 1919-20, og som bl.a. bragte Venstre til magten i 1920.

Når foreningen gik medlemsmæssigt tilbage fra ca. 1921, skyldes det uden tvivl, at Venstre, der var kommet til magten på et liberalistisk valgprogram, efterhånden havde fået de fleste krigstidsordninger ophævet. DLF havde m.a.o. ikke samme gode angrebspunkter mod det politiske system som tidligere. Hertil kom det væsentlige, at DLF ikke rigtigt kunne finde ud af, hvorledes man skulle stille sig til den nye regering, og at man valgte at bekæmpe den, da man endelig besluttede sig. Endelig kan nævnes den stærke, indre uenighed i foreningens ledelse i 1920 som en årsag til tilbagegangen.

Hvis man forsøger at vurdere GMF/DLF's betydning ud fra, hvor meget regering og rigsdag tog hensyn til foreningens forslag, resolutioner m.v., synes den ikke at have haft den store betydning – heller ikke i 1919-20, da medlemstilslutningen var størst. Som det er fremgået ovenfor, var det kun i ganske få tilfælde, at foreningen overhovedet kunne hævde, at man havde gennemført dens forslag helt eller delvis, og det var i de tilfælde endda ikke givet, at regering og rigsdag havde gjort noget sådant.

Men hvorfor fik GMF/DLF tilsyneladende ikke den store betydning? Hvorfor lyttede regering og rigsdag ikke til denne forening?

Foreningen havde allerede fra starten i 1915 søgt at blive anerkendt som interesseorganisation for gårdmændene og dermed anerkendt som en med regering og rigsdag mere eller mindre forhandlingsberettiget organisation – under krigen som medadministrator af krigstidsordningerne. Med undtagelse af invitationen i januar 1917 til at deltage i kornforhandlinger i Indenrigsministeriet, blev

foreningen negligeret gang på gang af det politiske apparat og de øvrige landboorganisationer. Ovennævnte spørgsmål må derfor mere præcist formuleres som: Hvorfor ville hverken organisationer eller det politiske apparat medinddrage GMF/DLF i beslutningstagningen?

Der er næppe tvivl om, at Landboforeningerne og Husmandsforeningerne var stærkt politisk uenige med GMF/DLF – også selv om førstnævnte efterhånden bøjede sig i retning af sidstnævnte. De etablerede landboorganisationer følte sig som medadministratorer af krigstidsordningerne sandsynligvis mere tvunget end GMF/DLF til at tage et vist samfundshensyn i deres krav. Dertil kom, at de begge frygtede, at den nye organisation med dens renlivede standpunkter kunne gøre alvorlige indhug i medlemsskaren og efterhånden – i kraft heraf – overtage den magt, de sad inde med.

Da Husmandsforeningerne var tæt knyttet til Det radikale Venstre og Landboforeningerne til Venstre, kan det ikke undre at disse partier var afvisende overfor GMF/DLF. Der kan dog også peges på andre årsager til partiernes reservation. F.eks. kunne den socialdemokratisk-radikale regering næppe have kunnet tage særligt hensyn til foreningens synspunkter såvel under som efter verdenskrigen, uden at det i væsentlig grad ville have forrykket den sociale balance, der efter regeringspartiernes mening fandtes i deres politik.

Hvad angår foreningens forhold til Venstre – senere venstreregeringen – viste den sig hurtigt som en angriber af partiets liberale linie. Den var ikke konsekvent nok eller tilstrækkelig aktiv overfor landbrugets problemer. Hertil kom, at der allerede i 1920 var stærke kræfter i DLF, der havde planer om dannelse af et nyt landboparti, hvilket uvægerligt ville betyde tab af vælgere for Venstres vedkommende. En anerkendelse af foreningens betydning ved f.eks. at inddrage den i forhandlinger eller i at vise foreningen for megen interesse, ville derfor kunne skade Venstre.

Hverken Landboforeningerne, Husmandsforeningerne, regering eller rigsdag ville dog have kunnet undgå at medinddrage GMF/DLF i beslutningsprocessen, hvis foreningen havde været tilstrækkelig stærk. Medlemsmæssigt var foreningen imidlertid meget svag indtil 1919/20, i hvilket sidstnævnte år foreningen blev svækket af den åbenlyse ledelseskamp. Denne kamp viste, at der i foreningen var uenighed om så vigtige problemer som forholdet til venstreregeringen, ophævelse af de sidste krigstidsordninger og dannelse af et nyt landboparti. Desuden var den store udskiftning i foreningens ledelse allerede igang i 1920, hvilket må have indvirket på kontinuiteten i foreningens virksomhed. Endelig kan det nævnes, at foreningen først på et ret sent tidspunkt fik en egentlig presse, og da man endelig fik den, havde den en begrænset udbredelse og var ene overfor en stærkt fjendtlig presse.

Sammenfattende må det kunne siges, at såvel ydre som indre faktorer gjorde, at DLF's indflydelse umiddelbart synes at have været beskedene.

På den anden side er der ingen tvivl om, at foreningens tilstedeværelse har påvirket såvel det organisationsmæssige som politiske klima. Landboforeninger-

nes ændrede holdning til krigstidslovgivningen kan være tilskyndet af bl.a. DLF's agitation, og det er muligt, at en Madsen-Mygdal (eller en Pinstrup) i Venstre har brugt foreningens virksomhed som påskud for, at Venstre skulle føre en mere konsekvent liberalistisk linie, således som Kn. Larsen som nævnt antyder. Specielt må foreningen formodes at have været »farlig« – og derfor også kunnet påvirke mest – for de etablerede organisationer og partier i 1919-20, da reaktionen mod krigstidens »unormale« forhold var størst – en reaktion, der kunne give en forening af DLF's karakter stor tilslutning.

På grundlag, af det her anvendte kildemateriale er det dog ikke muligt nøjere at vurdere, i hvilken udstrækning GMF/DLF fik denne indirekte succes.

Epilog

Den 9. juni 1922 bekræftede DLF's landmøde forretningsudvalgets og hovedbestyrelsens beslutning fra marts s.å. om eventuelt at opstille til rigsdagsvalg som et selvstændigt parti⁹⁹. Det var dog først på landsmødet d. 8/6 1923, at foreningen endeligt besluttede at danne et nyt politisk parti: Landmandspartiet¹⁰⁰.

Valget d. 11/4-24 blev imidlertid en stor skuffelse for partiet (12.196 stemmer), hvilket var stærkt medvirkende til, at foreningen på sit landsmøde sommeren 1925 vedtog at ophøre med at optræde som et selvstændigt politisk parti. I stedet ville man »holde et vaagent Øje med de forskellige Landborepræsentanters Virksomhed paa Rigsdagen og udøve Kritik overfor Landbrugsskadelige Lovforslag og deres Forsvarere; medvirke til Ombytning af dårlige Landborepræsentanter i begge Ting«¹⁰¹.

DLF var således vendt tilbage til den indtil 1922 fulgte strategi; dog blandede man sig denne gang klart i partipolitik, idet man ved valget i 1926 anbefalede at stemme konservativt!

Der findes i det kendte kildemateriale ingen oplysninger om, hvornår DLF ophørte med at eksistere, men den nævnes sidste gang i »Landbrugets Lommebog« i 1929-udgaven (trykt 1928). Mangelen på foreningens arkiv gør det ikke muligt nærmere at kende det nøjagtige tidspunkt.

---

99. LT 10/6-22

100. LT 9/6-23; ang. Landmandspartiets program jvf. Landmandspartiets Haandbog for Tillidsmænd s. 35ff

101. Næstved Tidende 23/7-25

Summary

Basing his study in particular on The Danish Farmers' Union's («Dansk Landmandsforening») resolutions, propositions, and the union's newspaper, the author presents for the years 1915-22 a characterization of the union's political work and the background for its politics, and also an evaluation of the degree to which the union reached its goals, determined by the extent to which it influenced legislation and administration.

From the union's formation to its peace-time platform of 1919 the politics of The Danish Farmers' Union were ad-hoc in nature: the union was concerned exclusively with agriculture's conditions and their connection with wartime regulations, including provisions and prices.

An important reason for the establishment of The Danish Farmers' Union in 1915 by a group of discontent farmers was undoubtedly the effect of the wartime regulations on the agricultural economy and herewith the agricultural organizations' low profile.

The Danish Farmers' Union proclaimed in its platform of 1919 that it did not wish to be a temporary union, created out of unusual conditions. Instead there was presented a platform which contained clearly agro-liberal, national and religious overtones. The union was hereby also in keeping with the wave of reaction which was directed against the Radical-Social Democratic government in 1919-20. At the same time it was continuing its agro-political stand.

Those tendencies which the 1919 platform indicated were followed in the next years in various political statements, interpellations at Parliament elections and so forth from the union's position.

Neither the government, Parliament, nor the agricultural organizations seem to have let themselves be influenced by the Danish Farmers' Union in their decision making. On the other hand the union had without a doubt influence in social debate. Reasons for the union's moderate success were the opposition from the leading agricultural organizations, the opposition from the political parties, and an unfortunate development in the organization and leadership within the union in 1919 and the following years.

The union attempted as a final exertion in 1924 to nominate to the Parliament in order to hereby exercise influence. This attempt failed and the union can be followed no further than to the end of 1928.

Kilder:

Landbrugets Lommebog 1922-29

Landmandstidende 1917-19, 1919-22

Landmandspartiets Haandbog for Tillidsmænd. København 1924

Landøkonomisk Årbog 1919-21

Diverse aviser

Litteratur:

E. Cohn: Danmark under den store Krig. En økonomisk Oversigt. 1928

T. Hansgaard: Landbrugsrådets tilblivelse. 1976

T. Kaarsted: Påskekrisen 1920. 1968

Kn. Larsen: Regeringskrisen 1922-forløb og fortolkning. Historie, Jyske samlinger, ny række X, 4. 1974

E. Olsen: Danmarks økonomiske historie siden 1750. 1967

N. Thomsen: Dagbladskonkurrencen i Danmark 1870-1970. 1972